

ČASOPIS
ÚSTAVU ETNOLÓGIE
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Vydáva Ústav etnológie SAV
Ročník 61 / 2013

OBSAH

EDITORIAL

POTANČOK, Vladimír: Editorial • 5

ŠTÚDIE

ROCHOVSKÁ, Alena, MAJO, Juraj: Domáce je domáce, alebo už sa to pestovanie v dnešnej dobe neoplatí? (Domáce hospodárenie – stále dôležitá súčasť životných stratégií domácností slovenského postsocialistického vidieka) • 7

KREKOVIČOVÁ, Eva, PANCZOVÁ, Zuzana: Obraz nepriateľa v počiatkoch slovenskej politickej karikatúry. Vizualne stereotypy v časopise *Černokňažník* v rokoch 1861 – 1910 • 31

WIESNEROVÁ, Vendula: Frakce a sítě kooperace v LGBTQ hnutí • 55

MATERIÁL Y

BUČKA, Peter: Telovýchova a šport obyvateľov Slovenska židovského pôvodu • 74

ROZHLAD Y – SPRÁV Y – GLOS Y

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Jubileum Zuzany Profantovej • 84

Ocenenia pre Oľgu Danglovú a Mojmíra Benžu (Vladimír POTANČOK) • 85

Medzinárodná cena z Maďarska pre Soňu Švecovú (Vladimír POTANČOK) • 88

HRUSTIČ, Tomáš: Dve strany tej istej mince: ekonomické praktiky Rómov medzi štátom a trhom. Workshop Európskej nadá-

cie pre vedu (ESF) v Lisabone, 20. – 23. septembra 2012 • 88

CSÚTÖRTÖKYOVÁ, Dita: Výstava *Konopná nostalgia* v priestoroch Múzea mesta Bratislava • 91

NÁMEROVÁ, Andrea: Výstava *Tajemství Langobardů* v Kyjove • 94

RECENZIE – ANOTÁCIE

Zuzana Profantová (Ed.): Od folklóru k literárnemu folklorizmu (Štúdie k dejinám a teórii folkloristiky) (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 97

Anna Kováčová, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová (Eds.): Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre (Hana HLŔŠKOVÁ) • 99

Jiří Novotný, Milena Secká, Kateřina Sedlická, Jiří Woitsch (Eds.): Český lid Etnologický časopis 1946 – 2000 Bibliografie (Juraj ZAJONC) • 100

Gabriela Dudeková a kol.: Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí (Peter SALNER) • 102

Jan Rychlík: Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992 (Igor THURZO) • 106

Dragana Radojičić: Dialozi za trpezom, antropološka monografija o kulturi ischrane (Rastislava STOLIČNÁ) • 107

Tihana Petrović Leš: Lepoglavsko čipkarstvo (Juraj ZAJONC) • 109

Zdena Krišková: Etnokulturálne kontexty výroby modrotlačé. Modrotlačárska dielňa v Hranovnici (Nora BARÁTHOVÁ) • 112
Ivana Kontriková Šusteková: Ako sme si hľa-

dali domov... Adaptácia migrantov z Kysúc v Radošinskej doline v 2. polovici 20. storočia (Daniela RAJNIAKOVÁ) • 113

CONTENTS

EDITORIAL

POTANČOK, Vladimír: Editorial • 5

ARTICLES

ROCHOVSKÁ, Alena, MAJO, Juraj: "Home Grown Is Home-Grown", or is growing no longer worth it? (Home food provision – still an important part of the life strategies of households in post-socialist rural Slovakia) • 7

KREKOVIČOVÁ, Eva, PANCZOVÁ, Zuzana: The Image of the Enemy at the Beginnings of Slovak Political Caricature. Visual stereotypes in the journal *Černokňažník* from 1861 to 1910 • 31

WIESNEROVÁ, Vendula: Fractions and Networks of Cooperation in the LGBTQ Movement • 55

RESEARCH REPORTS

BUČKA, Peter: Physical Education and Sport of Slovak Inhabitants of Jewish Origin • 74

NEWS

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Zuzana Profantová's Jubilee • 84

Awards for Oľga Danglová and Mojmir Benža (Vladimír POTANČOK) • 85

International Prize from Hungary for Soňa Švecová (Vladimír POTANČOK) • 88

HRUSTIČ, Tomáš: ESF Exploratory Workshop: The Two Sides of The Coin: Gypsy Economies Between the State and the Market, Lisbon, September 20-23, 2012 • 88

CSÜTÖRTÖKYOVÁ, Dita: The *Hemp Nostal-*

gia Exhibition at the City Museum, Bratislava • 91

NÁMEROVÁ, Andrea: *The Secrets of the Longobards* Exhibition in Kyjov • 94

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS

Zuzana Profantová (Ed.): *Od folklóru k literárnemu folklorizmu (Štúdie k dejinám a teórii folkloristiky)* (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 97

Anna Kováčová, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová (Eds.): *Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre* (Hana HLŔŠKOVÁ) • 99

Jiří Novotný, Milena Secká, Kateřina Sedlická, Jiří Woitsch (Eds.): *Český lid Etnologický časopis 1946-2000 Bibliografie* (Juraj ZAJONC) • 100

Gabriela Dudeková a kol.: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí* (Peter SALNER) • 102

Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992* (Igor THURZO) • 106

Dragana Radojičić: *Dialozi za trpezom, antropološka monografija o kulturi ishrane* (Rastislava STOLIČNÁ) • 107

Tihana Petrović Leš: *Lepoglavsko čipkarstvo* (Juraj ZAJONC) • 109

Zdena Krišková: Etnokulturálne kontexty výroby modrotlačé. Modrotlačárska dielňa v Hranovnici (Nora BARÁTHOVÁ) • 112

Ivana Kontriková Šusteková: Ako sme si hľadali domov... Adaptácia migrantov z Kysúc v Radošinskej doline v 2. polovici 20. storočia (Daniela RAJNIAKOVÁ) • 113

EDITORIAL

Prvé číslo 61. ročníka časopisu Slovenský národopis je po niekoľkých tematicky zameraných číslach z roku 2012 po dlhšom čase opäť „voľné“, to znamená, že uverejnené príspevky nespája nijaká spoločná problematika, iba obdobie vzniku. Napriek tomu sa nazdávam, že ich čítanie môže byť pre odborníkov i laikov zaujímavé a inšpirujúce.

Sme veľmi radi, že sa do nášho časopisu rozhodli prispieť aj kolegovia, ktorí nie sú etnológmi alebo kultúrnymi antropológmi, no riešia podobné problémy a robia to na vysokej úrovni. Reč je o príspevku Aleny Rochovskej a Juraja Maja z Katedry humannej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ich štúdia *Domáce je domáce, alebo už sa to pestovanie v dnešnej dobe neoplatí?* rozoberá domáce hospodárenie na slovenskom vidieku a opiera sa údaje z pomerne široko koncipovaného terénneho výskumu v piatich regiónoch Slovenska (Záhorie, Orava, stredné Považie, Gemer a Zemplín). Autori výpovede informátorov roztriedili na základe teórie Burawého, Krotova a Lytkinovej na dve základné skupiny, podľa toho, či pristupujú k hospodáreniu aktívne alebo pasívne a do akej miery využívajú alebo nevyužívajú niektorý zo štyroch základných zdrojov: materiálne zdroje, zdroje zručnosti, sociálne vzťahy a občianske zdroje, prípadne ich kombináciu. Samozrejme, že pri tom všetkom bolo potrebné brať do úvahy transformáciu socialistického poľnohospodárstva po roku 1989, rozvoj trhovej ekonomiky, rozšírenie obchodných reťazcov či prihraničný obchod. Kombinácia rôznych faktorov prináša aj rôzne typy stratégií prežitia slovenských domácností na vidieku – viac podrobností sa dozviete v samotnej štúdii.

Ďalším príspevkom, ktorý vznikol v spoluautorstve, je štúdia Evy Krekovičovej a Zuzany Panczovej *Obraz nepriateľa v počiatkoch slovenskej karikatúry*, ktorý sa opiera o analýzu karikatúr uverejnených v slovenskom humoristicko-satirickom časopise Černokňažník v rokoch 1861 – 1910. Obraz „toho druhého“, v tomto prípade hlavne „nepriateľa“ a „zradcu“ v podobe Maďara, „maďaróna“ alebo Žida, je v karikatúrach uverejnených v Černokňažníkovi tvorený pomocou univerzálnych vizuálnych stereotypov, ale aj niektorých špecifických prostriedkov, typických pre čas a miesto vzniku týchto obrázkov. Zaujímavé je aj porovnanie dvoch fáz vývoja časopisu s ohľadom na obsah a stvárnenie karikatúr, ktorý súvisel so spoločensko-politickým vývojom v Rakúsko-Uhorsku. K štúdii je pripojené veľké množstvo ikonografického materiálu, ktorý pomôže čitateľovi urobiť si presný obraz o tom, ako takéto dobové karikatúry vyzerali a ako narábali s etnickými stereotypmi vo vizuálnom stvárnení.

Autorkou tretej štúdie s názvom *Frakce a sítě kooperace v LGBTQ hnutí* je Vendula Wiesnerová, súčasná doktorandka Ústavu etnológie SAV. Na základe zúčastneného pozorovania v prostredí LGBTQ komunity v Španielsku poukazuje na rôzne sociálne i politické aspekty vývoja tohto hnutia v posledných rokoch. Okrem angažovaného občianskeho aktivizmu sa tu stretávame aj s rôznymi druhmi štiepenia a kryštalizovania názorov, ktoré však túto agendu nebrzdia, skôr naopak, posúvajú ju dopredu tým, ako si oficiálni predstavitelia hnutia „prisvojujú“ myšlienky a nápady prichádzajúce z prostredia rôznych frakcií.

V aktuálnom čísle Slovenského národopisu nájdete aj ďalšie zaujímavé články - materiálom Petra Bučku o histórii židovskej telovýchovy na Slovensku počnúc a správami, recenziami výstav a recenziami kníh končiac. Novinkou je uverejňovanie krátkych medailónov autorov štúdií, ktoré by čitateľovi malo pomôcť zorientovať sa v tom, kto je kto. Snahou redakcie je začať od tohto kalendárneho roka uverejňovať Slovenský národopis v plnotextovej verzii aj na internetovej stránke Ústavu etnológie SAV, čo by malo uľahčiť šírenie a propagáciu v ňom obsiahnutých vedeckých informácií.

VLADIMÍR POTANČOK,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

OBRAZ NEPRIATEĽA V POČIATKOCH
SLOVENSKEJ POLITICKEJ KARIKATÚRY
Vizuálne stereotypy v časopise Černokňažník
v rokoch 1861 – 1910

EVA KREKOVIČOVÁ, ZUZANA PANCZOVÁ

Doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia, eva.krekovicova@savba.sk

Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia, zuzana.panczova@savba.sk

The goal of this work is to follow both the persistence and the concrete transformation of ethnic and ethnic-related stereotypes and their public representations in the processes of Slovak nationalism in the multinational Hungarian Kingdom in the second half of the 19th century and the first decade of the 20th. In our article we focused on the visual form of depicting representatives of collective (especially ethnic) identities. We worked on the assumption, that this visual form occupies a specific position in the process of spreading stereotypes and fixing them over time. Especially rewarding objects of investigation for such research are caricatures. As the source material we chose political caricatures published in the popular Slovak humour magazine of this period, *Černokňažník* [The Wizard]. Through this caricatures we study images of „enemies“ (especially in role of „traitor“ or „alien“) in the eyes of Slovak national patriots. In this sense we pay special attention to the figure of the Jew and „maďarón“ – Slovak term for someone who was (sometimes only supposedly) not „native“ Hungarian, but who was defending Hungarian political interests directed against Slovak national emancipation.

Key words: visual stereotypes, caricatures, political caricatures, images of enemy, images of Slovaks, Jews and Hungarians, discourse of hatred

Kľúčové slová: vizuálne stereotypy, karikatúry, politické karikatúry, obrazy nepriateľa, obrazy Slovákov, Židov a Maďarov, diskurz nenávisťi

„Kreslený humor je tajná reč, ktorú sa ľudstvu podarilo prepašovať z babylonskej katastrofy... Mimoslovné posolstvá, zašifrované do obrazov, kde je slovo skôr na prekážku, sú adresované intuícii, podvedomému vnímaniu... Ako univerzálna morzeovka hľadá v človeku to spoločné, ventiluje averzie, pocit nespokojnosti, ale aj túžby a predstavy.“

(Kornel Földvári)¹

¹ Földvári, 2006: 15 a 18.

ÚVOD

Podstatou karikatúry je zobrazenie osôb a javov prostredníctvom takej deformácie, ktorá dá lepšie vyniknúť pointe zamýšľanej satiry.² Zrod umenia karikatúry možno v európskych podmienkach datovať azda ešte do čias antiky, pričom veľký rozmach a popularitu postupne nadobúda v Anglicku 18. storočia. Do podoby prepojenia výtvarného umenia a politickej publicistiky sa postupne rozvíja najmä vo Francúzsku v prvej polovici 19. storočia. V roku 1830 začína v Marseille vychádzať renomovaný ilustrovaný humoristický časopis *La Caricature* nasledovaný časopisom *Charivari* [ovad]. Aj ich popularita inšpirovala vznik ilustrovaných humoristických časopisov v ostatných európskych krajinách, vrátane Strednej Európy. Mimochodom, prvý satirický časopis vydaný na území dnešného Maďarska v roku 1847 bol podľa francúzskeho vzoru nazvaný *Charivari*. Neskôr pribudli *Nagyűkör* [veľké zrkadlo], *Kakas Márton* [kohút Martin] a *Ústökös* [kométa], v roku 1860 začína vychádzať veľmi populárny *Bolond Miska* [bláznivý Miško] (neskôr premenovaný na *Bolond Istók*). Česká karikatúra mala vo svojich počiatkoch v 50. a 60. rokoch 19. storočia šťastie na viacerých významných výtvarníkov – v *Šotkovi* (satirická príloha *Národních novin* vydávaných Karлом Havlíčkom Borovským) pôsobil Hippolyt Soběslav Pinkas a v časopise *Brejle* Bedřicha Mosera Karel Purkyně.³

Účinnosť karikatúr v satirických časopisoch však znamenala nielen popularitu u čitateľov, ale aj nevôľu u tých, ktorí sa stávali jej terčom. Napriek tomu, že tu bola kritika spoločenskej a politickej situácie zasadená do humornej polohy, takmer všetky spomínané časopisy vychádzajúce na území habsburskej monarchie boli v čase potlačenia revolúcie 1848 – 1849 alebo následne v období bachovského absolutizmu onedlho po ich prvom vydaní cenzúrou zakázané. Isté uvoľnenie nastáva až v 60. rokoch, avšak v porovnaní s našimi susedmi sa v slovenskom jazykovom prostredí časopisy s politickou tematikou rodili oveľa zložitejšie. Tomu zodpovedala aj početnosť a úroveň týchto časopisov, z ktorých najznámejším a najúspešnejším sa napokon stal *Černokňažník* (1861 – 1864, 1876 – 1910).⁴ Vďaka nemu vzniká slovenská politická karikatúra ako súčasť prezentácie a propagácie príslušných foriem slovenského nacionálne orientovaného ideologického diskurzu.

Politickú karikatúru považuje Kornel Földvári za „najsprofanovanejšiu odnož žánru“, ktorá je „skôr utilitárnou publicistikou ako plnokrvným umením“, a práve počiatky tej slovenskej, spadajúce do 19. storočia, ju podľa Földváriho napokon viedli z hľadiska estetiky do slepej uličky. Podľa neho totiž „Ak je voľná karikatúra elegantný šerm kordom, tu sa skôr úmernými údermi tlčíka ideológie rozdrobuje hlušina“.⁵ Avšak práve vďaka tomu sú karikatúry v *Černokňažníku* cenným zdrojom poznania rukolapných ideologických obrazov, a to predovšetkým rôznych typov obrazov a stereotypov nepriateľa.⁶ Tie boli zároveň súčasťou nielen dobových, ale z veľkej časti aj univerzálnych ideologických systémov zdieľaných v širokom časovom a geografickom priestore. Vychádzame z predpokladu, že v porovnaní s inými formami stereotypov a obrazov má práve ich vizualizovaná forma v procese šírenia i ukotvenia v čase špeci-

2 Etymológia slova karikatúra sa vzťahuje na taliansky výraz *caricatura* – prehánanie, prehnane nakladanie, odvodené od východolatinského *carricare* – nakladať, preťažovať. Rejzek, 2001: 265.

3 Jánošov, 1961: 116.

4 Obrázok titulnej stránky prvého čísla *Černokňažníka*, pozri obr. 1.

5 Földvári, 2006: 47-48.

6 Priliehavým zobrazením „priateľov“ Slovákov je napríklad obr. 2.

fickú pozíciu.⁷ „Vizuální představy totiž poskytují nejsnadnější přístupná znázornění jiných kultur. Mentální obrazy zformované na základě viděných obrazů pak působí na vznik velmi stabilních stereotypů (např. typický indián, typický Žid).“⁸ Plnia zároveň funkciu ľahko prenosného kultúrneho kódu, ktorý sa neviaže na jazykové bariéry. V karikatúre sú postoje voči zobrazovaným skutočnostiam veľmi zreteľné, spravidla zreteľnejšie ako v niektorých iných žánroch, pretože tým, že jej podstatou je (zvyčajne komické) preexponovanie vonkajších črt tak, aby sa odhalili vnútorné morálne a psychologické kvality zobrazovanej postavy, ponecháva sa tu úplná voľnosť symbolickému a emotívnemu vyjadreniu a šíreniu postojov. Politické karikatúry pritom využívajú aj štandardizované postupy, overené stratégie a medzinárodne používané symboly (napríklad figúry symbolizujúce alebo personifikujúce konkrétne národy: nemecký Michel alebo Michl ako domased – obvykle fúzatý muž fajčiaci fajku v dlhej špicatej nočnej čiapke, obutý v drevákoch – príp. ako mešťan v cylindri a dlhom kabáte; francúzska Marianne – mladá žena v úlohe revolucionárky, symbolizujúca hodnoty revolúcie 1789 a francúzskej republiky; britský John Bull – tučný, veselý muž v cylindri a pod.).

V príspevku budeme sledovať tie stereotypy a obrazy, ktoré sa viažu na etnicitu v kontexte vzájomného stretu dobových foriem nacionalizmu vo viacnárodnom Uhorsku v druhej polovici 19. a prvej dekáde 20. storočia. Zaujali nás predovšetkým spôsoby vymedzovania obrazov „iných“ a „cudzích“ voči „svojim“ s dôrazom na „zradcu“, „odrodilca“ a „nepriateľa“ Slovákov, kam z hľadiska frekventovanosti v časopise *Černokňažník* spadajú najmä obrazy Žida, Maďara a „maďaróna“.⁹ V politicky a ideologicky exponovaných konfliktoch nami sledovaného obdobia vstupujú tieto obrazy jednoznačne do diskurzu pracujúceho s kategóriou nepriateľa, pričom v konkrétnej časovej etape sa zároveň stávajú súčasťou stratégií diskurzu nenávisti.¹⁰

Sledované obrazy maďaróna-Žida, maďaróna-Slováka v karikatúrach zároveň predbežne potvrdzujú tézu o zástupnosti predstaviteľov „cudzích“, ktorú napr. český lingvista Štěpán Balík konštatoval na príklade etnických obrazov v anekdote.¹¹

ČASOPIS ČERNOKŇAŽNÍK

Za prvý a z hľadiska popularity najúspešnejší satiricko-humoristický časopis vďačíme Viliamovi Paulínymu-Tóthovi. Bol jeho zakladateľom a hlavným redaktorom v rokoch 1861 – 1864, zároveň autorom väčšiny článkov aj ilustrácií.¹² Mal totiž veľmi obmedzené finančné zdroje, ktoré mu nedovoľovali platiť väčší počet kvalitných korešpondentov,¹³ a ktoré boli navyše priškrcované aj v súvislosti so silnejúcou cenzúrou tlače.

7 Dotsch, 2011.

8 Uhlíková, 2005: 13.

9 Tzv. „maďarón“ bol stelesnením zradcu, prisluhujúceho Maďarom v Uhorsku v ich maďarizačnej politike. Vo verbálnej i vizualizovanej podobe sa tu vyskytuje vo viacerých podobách. Jednak ako maďarón-Slovák a maďarón-Žid. Slovenský maďarón mal buď podobu reprezentanta predstaviteľov vyššej a nižšej šľachty vtedajšieho Uhorska, ktorých rody pochádzali z územia dnešného Slovenska, alebo človeka, ktorý sa narodil slovenským rodičom. Špecifickú zložku maďarónov tvorili tiež Židia, ktorí tomuto obrazu dodávajú ďalšie vrstvy z plejády antisemitských stereotypov.

10 Kolosov, 2004.

11 Balík, 2011.

12 Okrem neho tvorili základný obsah *Černokňažníka* príspevky G. K. Zechentera-Laskomerského a Jonáša Záborského.

13 Spomedzi ostatných dopisovateľov možno spomenúť Ladislava Paulínyho (strýko V. Paulínyho-Tótha),

Aj tak sa *Černokňazník* v prvom roku vydávania stal najčítanejším zábavným periodikom v slovenskom jazyku s 900 predplatiteľmi.¹⁴ Postupne však počet predplatiteľov klesal, napokon v roku 1864 musel Paulíny-Tóth pre finančné problémy vydávanie časopisu zastaviť. Práve ilustrácie a karikatúry boli veľmi nákladné, keďže sa zhotovovali prostredníctvom drevorytov. O znovuzrodenie *Černokňazníka* sa zaslúžil v roku 1876 Gustáv K. Zechenter-Laskomerský a Juraj Čajda. Tu vo víre spoločensko-politických zmien dochádza aj k novému spôsobu interpretovania etnických vzťahov, vyhracujú sa obrazy nepriateľov národa, no zároveň sa časopis pokúša o zvýšenie estetickej úrovne ilustrácií a karikatúr za pomoci renomovaných českých umelcov (Mikoláš Aleš, Karel Krejčík).

Karikatúry v *Černokňazníku* prezentujú mimoriadne širokú škálu zobrazení inakosti, súvisiacich s dobovým politickým dianím vo svete, ale aj s gendrovými, vekovými, národnostnými, regionálnymi, sociálnymi či názorovými odlišnosťami obyvateľstva Uhorska a blízkeho okolia.¹⁵ K najčastejším etnickým stereotypom *Černokňazníka* patria tie, ktoré nachádzame vo vizualizácii Slováka („svojho“) a Maďara („iného“,¹⁶ prípadne „nepriateľa“). Stelesňuje ich figúra slovenského „Jana“ a maďarského „Pištu“. Sú to figúry známe zo slovenských, ako aj z maďarských karikatúr. „Jano“ je v slovenských karikatúrach predovšetkým príslušníkom nižších vrstiev (štíhla postava), sedliakov (v tradičnom kroji, s oholenou tvárou a dlhými vlasmi).¹⁷ Môže vystupovať tiež ako drotár, pastier oviec, pltník, potulný spevák či žobrák. V symbolickej podobe prezentuje chudobný, pracovitý, nezriedka vykorisťovaný, prípadne spevavý ľud. V konkrétnom aj symbolikom autoobrazu Slovákov sa však často zdôrazňuje ich regionálna diferencovanosť. Premieta sa jednak v kroji, jednak v konkrétnych regionálnych figúrkach typického obyvateľa horného Trenčianska, Kysúc, Šariša, Liptova (klobúk so širokou strechou) či rázovitého Detvanca (s vrkočmi a malým klobúčikom). Mimochodom, aj v maďarských satirických časopisoch sú pri heteroobrazu Slováka zdôraznené znaky odkazujúce na tradičný odev pastierov, avšak veľmi populárny bol hlúpy výraz tváre (niekedy dokonca degradovaný do podoby opice, čo by v súlade s tézami izraelského sociálneho psychológa Daniela Bar-Tala mohlo implikovať dehumanizáciu ako krajný typ delegitimizácie¹⁸ konania a záujmov tejto figúry, teda „Ne-človeka“). (obr. 4)

Jozefa Miloslava Hurbana, Daniela Bacháta, Sama Chalupku, Samuela Tomášika, Samuela Godru, bratov Petra Bellu a Jána Pravdoľuba Bellu, a ďalších. Napríklad Peter Bella sa okrem iných ilustrácií podieľal aj na pravidelnej rubrike o rébusoch a hádankách. Do nej prispievala tiež jedna z mála ženských dopisovateľiek, A. Launerová z Krupiny (Jánošov, 1961: 124-125).

14 V životopisej spomienke na V. Paulínyho-Tótha komentuje J. M. Hurban počiatky vydávania *Černokňazníka* nasledovne: „Kto sa nepamätá na ten všeobecný jasot a zadosťučinenie, aké každé číslo prinášalo utláčaným Slovákom? V spoločnosti i v súkromí každý siahol najprv po čerstvo vydanom *Černokňazníku*. ... Rozšírenie bolo neočakávané; odoberali ho nielen národovci, ale aj maďaróni, ba aj Maďari si predplácali *Černokňazníka* pre ilustrácie.“ (Hurban, 1877/1973: 95)

15 Tento problém však presahuje rámec príspevku.

16 V slovenčine, češtine i nemčine sa v rámci kategórie „others“ (angl.) či „obcy“ (poľ.) rozlišuje kategória príslušníkov iných skupín ako „naša / naši“. Sú to: „iný / iní“ (nem. der / die Andere) a „cudzí“ (der Fremde). Aj keď medzi „inými“ a „cudzími“ nie je ostrá hranica, tieto skupiny reprezentujú inklinovanie k dvom pólom vnímania inakosti. „Inému/iným“ sa spravidla pripisujú viaceré vlastnosti a spôsoby správania sa, odlišné od „našich“, čím sa ich inakosť demonštruje a zdôrazňuje (napr. obraz Rómov v slovenskom folklóre), postoj voči nim však nie je jednoznačne nepriateľský. Naproti tomu kategória „cudzích“ sa viaže na pocity ohrozenia „svojích“ a inklinuje k negatívnym stereotypom „cudzieho“, ku ktorým patria: horší, škaredší, nečistý, nebezpečný, majúci nadprirodzené schopnosti, sexuálne potentnejší a ďalšie (Krekovičová, 1998: 71-72).

17 V maďarských pendantoch *Černokňazníka* označovaného ako Janó.

18 Delegitimizáciou rozumie Bar-Tal „kategorizáciu skupín do extrémne negatívnych sociálnych kategórií, ktoré sú vylúčené z ľudských skupín, ktoré sú považované za konajúce v rámci hraníc prijateľných

Slovenský heteroobraz Maďara - „Pištu“ karikatúry naproti tomu vykresľujú najmä ako šľachtica, resp. tučného zemepána s dlhými fúzmi v typickom odevu uhorských šľachticov (tzv. *díszmagyar*). Na rozdiel od Slováka, ktorý bol bosý alebo v krpcoch, Maďari nosia vždy čižmy s ostrohami. Aj medzi nimi však - hoci zriedkavo - nachádzame ďalšie, konkrétne figúrky symbolického „Pištu“ či pastiera sviň, rozširujúce regionálne a sociálne podoby obrazu Maďarov. V starších karikatúrach (1861 - 1864) možno konštatovať zo strany slovenských, ako aj maďarských časopisov zdôrazňovanie sociálneho charakteru etnických stereotypov (Slovák v pozícii nižšej sociálnej vrstvy). Predovšetkým od roku 1876 však Maďar v *Černokňažníku* nadobúda ďalšiu dimenziu v obraze Maďara „nepriateľa“ (zlostný, kričiaci, panovačný, Slovákov ohrozujúci, obr. 4). K frekventovaným figúram patrí tiež obraz Žida ako typického reprezentanta „cudzieho“. Je zaujímavý tým, že sa v najväčšej miere mení v súvislosti s meniacimi sa rolami, ktoré prezentoval v konkrétnych karikatúrach a ktorými odkrýval a modifikoval charakter „cudzieho“.

Obraz Žida

Spôsob, akým sa v tomto období v časopise interpretovali etnické auto- a heteroobrazy, sa odvíjal od dobových reálií, ako aj od povahových a svetonázorových charakteristík redaktorov a prispievateľov. Ak sa pozrieme na obrazy Maďara, Žida alebo aj Róma / Cigána, ktoré neskôr v slovenských nacionalistických ideologických schémach nadobúdajú úlohu agresorov alebo prisluhovačov nepriateľov slovenského národa, či v prípade Rómov demografickej hrozby, v Paulíny redigovanom časopise sa nekladie veľký dôraz na tieto typy nepriateľa. Zaujímavý je v tomto zmysle jeden z odkazov v rubrike Listáreň: „Poslednú báseň upotrebiť nemôžeme. Černokňažníkova úloha je slobodomyselne písať, teda nie proti židom, ale za emancipáciu a urovnoprávnenie v s e t k ý c h vier a národností.“¹⁹ V tom istom roku nachádzame aj správu nasledujúceho znenia: „Pán Leopold Popper, izraelita z Hlinníka“ prispel bezúročnou pôžičkou ôsmim dedinám na kostolné zvony a chystá sa prispieť aj na vznik Matice slovenskej. „Veru čas je svrchovaný, aby sa v Okolí slovenskom už raz aj Izraelite k národnosti a ľudu prihlásili. My Slováci, v utlačení kolegovia jejich, jim bratskú podávame pravicu.“²⁰ Karikatúry Žida sa v *Černokňažníku* objavujú len zriedka, aj to iba v pomerne neutrálnom vyobrazení stereotypu majiteľa pálenice (obr. 5). Žid je tu zobrazený v súlade s tradičným vizuálnym stereotypom v dlhom kabáte, pruhovaných nohaviciach s dlhou rozdvojenou bradou, v úslužnom zhrbenom postoji pri stretnutí so zákazníkom.

a) Žid ako zradca národa a maďarón

Citeľná zmena tohto postoja však nastala pri zmene redakcie v obnovenom vydávaní *Černokňažníka* (1876 - 1910), keď ho redigoval G. K. Zechenter-Laskomerský a neskôr Juraj Čajda.²¹ Tu sa už od počiatku objavujú karikatúry Žida ako príživníka zvýhodňovaného a profitujúceho na úkor kresťanov (obr. 6). Tento zlom v obraze Žida

noriem a hodnôt. Delegitimizácia môže byť považovaná za popretie ľudskosti kategorizovaných skupín.“ (Bar-Tal, 1989: 170) O dehumanizácii ako o type delegitimizácie bližšie Bar-Tal 1989: 172. Pozri obr. 3 z maďarskej tlače: „Tót nem zember“ predstavuje skomoleninu (výsmech z neznalosti „správnej“ maďarčiny) aj v slovensky hovoriacom prostredí dobre známej maďarskej parémie „Tót nem ember“ (Slovák nie je človek). Pozri Erdélyi, 1862.

19 *Černokňažník* 1(8), 1861, 104.

20 *Černokňažník* 1(15), 1861, 3.

21 Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský (1824 - 1908) bol lekár, spisovateľ a záujemca o rôzne príro-

súvisel aj so sklamaním z vývoja národnostnej politiky v Uhorsku, najmä v súvislosti s nespokojnosťou s nenaplnením kolektívnych práv menšín v „národnostnom zákone“ (zák. čl. 44/1868). To u slovenských národovcov ostro kontrastovalo so skutočnosťou, že rok predtým Židia vďaka liberálnej vládnej politike získali tzv. „emancipačným zákonom“ (zák. čl. 17/1867) občiansku a politickú rovnoprávnosť s majoritou. Skutočnosť, že vláda prijala „emancipačný zákon“ o rok skôr ako zákon „národnostný“, vnímali proslovenské elity ako prejav toho, že jej viac záleží na Židoch ako na iných nemaďarských národoch²² (obr. 7).

Tieto tendencie sa v polovici 70. rokov ďalej vyostrujú. V dôsledku hospodárskej krízy po roku 1873 došlo v Uhorsku k všeobecnému nárastu antisemitizmu, pričom v slovenských podmienkach bol tento antisemitizmus čoraz viac prepojený s protimaďarskou rétorikou a obrazy Žida sa rôznymi spôsobmi miešajú s karikatúrami maďarónov. V rokoch 1874 - 1875 boli totiž v dôsledku iniciatív zvolenského podžupana Bélu Grünwalda v duchu boja proti panslavizmu zrušené tri slovenské gymnáziá a Matica slovenská.²³ Vtedy sa tu začínajú objavovať karikatúry, ktoré Židom prisudzujú úlohu maďarských prisluhovačov pri páchaní národných i sociálnych krívd, ktoré postihli slovenský národ.

Značná časť asimilovaných Židov sa v tomto období snažila splynúť s majoritou, resp. dosiahnuť status príslušníkov preferovanej maďarskej národnej identity prostredníctvom pomadařčovania mien a deklarovania maďarskej národnosti,²⁴ čo sa stalo podnetom vzniku obrazu židovského maďaróna.²⁵ Ako však upozorňuje P. Rybářová, v prostredí maďarskej publicistiky, a to rovnako liberálnej ako konzervatívnej antisemitskej, sa naopak množili aj obvinenia Židov z germanizácie spoločnosti alebo z toho, že sú ľahostajní voči aktivitám maďarizačných spolkov.²⁶

b) Žid ako rituálny vrah

Vyvrcholenie antisemitských nálad v Uhorsku nastáva začiatkom 80. rokov v súlade s celouhorskou verejnou mienkou popudenuú údajnými židovskými rituálnymi vraždami v Tiszaeszlári (dnešné Maďarsko).²⁷ V politickej rovine sa antisemitský diskurz naplno inštitucionalizoval vznikom Krajinskej antisemitskej strany. Tá sa, neraz s úspechmi,

dovedné odbory. Rovnako ako V. Paulíny-Tóth, aj on sa zúčastnil ako slovenský dobrovoľník na revolúcii 1848 - 1849, bol spoluzakladateľom Matice slovenskej a neskôr Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Juraj Čajda (1844 - 1913) bol slovenský novinár, herec a režisér, ktorý bol už počas gymnaziálneho štúdia vylúčený za panslavizmus, a aj neskôr sa venoval kritickému politickej publicistike a satire. Bol priateľom známeho českého maliara Mikoláša Aleša, ktorý sa stal autorom množstva karikatúr pre časopis *Černokňazník*.

22 Rybářová, 2010: 38.

23 V centre jeho záujmu bolo totiž úsilie o jednotný maďarský národ a boj proti panslavizmu - a ten mal byť šírený práve v spomínaných inštitúciách.

24 Ako uvádza P. Rybářová, „rozdoch antisemitizmu poslužil maďarským nacionalistom ako argument, že asimiláciou sa Židia vyhnu antisemitským provokáciám. Zdá sa, že takéto upozornenie sa neminulo účinkom, pretože práve v prvej polovici 80. rokov dosiahol počet Židov s pomadařčenými menami dočasný vrchol.“ (Rybářová, 2010: 42)

25 V *Černokňazniku* je tejto téme venovaný napríklad fejtón: „Recept pre rozmnoženie Maďarov. Vezmi ktoréhokoľvek žida, pokrsti ho civilne a daj mu meno ‚Tuhutmásky‘ alebo podobné; takto pripraveného pošli do Ruska, aby si tam vzal za ženu židovku, ktorá má bratskú reč fínsku; nový párik udomácní v Maďarorságu a výsledok bude nad všetko očakávanie.“ (*Černokňazník* 5(3), 1880, 24)

26 Rybářová, 2010: 41-42.

27 V apríli roku 1882, v období blížiacich sa veľkonočných sviatkov, zmizlo v obci Tiszaeszlár 14-ročné dievča Eszter Solymosi. Medzitým sa rozšírila fáma, že ju má na svedomí miestny židovský „šachter“ (šochet) - teda ten, ktorý rituálne zabíjal zvieratá pre ortodoxných Židov (alebo vykonával nad takýmto zabíjaním dozor). Fáma vznikla na pozadí populárnych a stáročiami tradovaných predstáv o rituálnych vraždách, ktorými Židia získavajú krv kresťanov (najmä kresťanských detí a panen) na rituálne účely.

pokúšala uchádzať aj o slovensky hovoriacich voličov – zaujímavým svedectvom uhorského antisemitského propagandistického diskurzu agitujúceho medzi Slovákmi je *Slovenský obrázkový antisemitský kalendár na rok 1886*, ktorý vyšiel v Budíne roku 1886. Obraz Žida vtedy v súdobej uhorskej antisemitskej tlači dostáva rasistický tón a karikatúry majú krvilačný, beštiálny rozmer esenciálneho nepriateľa kresťanov. V *Černokňažníku* je tento obraz azda najdramatickejšie rozvinutý už v roku 1880 prostredníctvom balady slovenského národovca Svetozára Hurbana-Vajanského *Assecuratio vitae*. Žid v nej v temnom lese zúrivo hľadá kresťanskú obeť, zabije nevinného kresťanského pútnika.

*Tu ukrutným nožom začne
rezať v telo hanby znak,
rozlútený krvilačne
semitický vlkolak.*²⁸

Aj keď priamo na údajnú rituálnu vraždu v Tiszaeszlári v *Černokňažníku* odkazujú len dva fejtóny,²⁹ motív židovského „šachtera“ sa stal pravdepodobne aj vplyvom obvinení v tiszaeszlárskom prípade v tomto období populárnou figúrou – nachádzame ho tak v spomínanom *Antisemitskom kalendári*, ako aj v samotnom *Černokňažníku* (obr. 8 a 9).

c) Žid ako zbabelec a chamtivec

Objavuje sa tu však aj viacero ďalších vizualizácií dobových antisemitských motívov, ktoré boli spoločné pre slovenskú, ako aj maďarskú tlač. Príkladom je antisemitský stereotyp Žida ako zbabelec a zradcu, ktorý nemôže byť vlastencom, hrdinom, a teda ani správnym vojakom: „Však žid nikdy neprelieval krev za vlasť, národ, slobodu. Či ste už čítali volačo o židovských hrdinoch? Žid len ‚liferuje‘, klame krajinu a za dobrý peniaz príjme aj zástoj vyzvedača.“³⁰ V *Černokňažníku* sa na túto tému objavujú karikatúry budúcej neschopnej maďarskej armády pozostávajúcej zo samých Židov, alebo karikatúra, z ktorej je zrejmé, že Žid sa môže prispôbiť jazykom i odevom, no vo vnútri žije vlastné záujmy³¹ (obr. 10). Obraz Žida v súvislosti s vojnou je navyše v súlade so stereotypom o chamtivosti zasadený aj do obrazu toho, kto vojny financuje a na nich profituje.

Okrem šachtera bolo zo spoluúčasti obvinených i ďalších 14 miestnych Židov, pričom obžaloba sa opierala len o výpoveď jedného očitého svedka, 5-ročného židovského chlapca, ktorého hodnovernosť však bola neskôr spochybnená tým, že bol odlúčený od rodiny a vystavený manipulatívnym vypočúvacím metódam. Medzitým sa v krajine rozpútala veľká antisemitská kampaň aj na politickej úrovni, vedená G. Istótzym a G. Ónodym, čo viedlo k viacerým lokálnym protizhídovským násilnostiam. Keď sa o dva mesiace telo dievčiny našlo – bolo nájdené v rieke Tisza – vznikli rôzne verzie znaleckých posudkov, ktoré spočiatku rituálnu vraždu pripúšťali, no napokon ju definitívne vylúčili a v auguste 1883 boli všetci obvinení uznaní za nevinných. Súdny proces mal veľkú odozvu aj za hranicami krajiny, vyvolal prudké vášne vo verejnej mienke a medzi stúpenkami antisemitizmu sa stal jedným z dôkazov o židovskom sprisahaní siahajúcom do najvyšších spoločenských a politických kruhov. (Rybářová, 2010: 51-53)

28 Hurban-Vajanský, 1880: 49.

29 Fejtón „Nóta Eslára v žalári“, kde narieka židovský šachter nad stratou slobody (*Černokňažník*, 1882, 7(9), 71) a „Proroctvá na rok 1883“, kde sa píše: „Esterá Šolmoši ani tohto roku sa nenavrátí k matke.“ (*Černokňažník* 8(1), 1883, 5)

30 *Slovenský obrázkový antisemitský kalendár*, 1986: 44.

31 Rovnako zmýšľali aj slovenskí konzervatívci. Napríklad S. Hurban-Vajanský zastával názor, že „Rozpchnutí medzi národami všade sú živou negáciou národnosti; obývajúc rozličné vlasti sú živou negá-

d) Žid ako nepravý šľachtic

Osemdesiate roky 19. storočia sa niesli aj v znamení najväčšieho nárastu pridelovania šľachtických titulov novozbohatým židovským rodinám, čo sa vysvetľuje ako spôsob, akým si premiér Tisza zabezpečoval ich finančnú a politickú podporu. Toto zrovnoprávnenie Židov a ich povyšovanie do šľachtického stavu sa stalo terčom kritiky premiéra ako židovského prisluhovača zo strany slovenských, ako aj maďarských konzervatívnych kruhov. Najzreteľnejšie to vyjadrovala propaganda Krajinskej antisemitickej strany: „Kresťania! Čítajte žobrákov na cestách, čítajte hroby a kríže na hrobotoch, potom čítajte židov v kaštieloch a palácoch a vyneste výrok!“³²

Aj v *Černokňazníku* je táto skutočnosť vizuálne reflektovaná karikatúrami „nepravého príslušníka vyšších vrstiev“. Deje sa to buď kombinovaním údajných židovských fyzických znakov (veľký ohnutý nos) a krstných mien³³ s napodobeninami vonkajších znakov „lepších vrstiev“ (odev, účesy a spôsoby – pozri obr. 11), no kvôli účinnejšiemu satirickému kontrastu sa účelovo využíva aj obraz ortodoxného Žida. V prípade karikatúry ortodoxného židovského šachtera ako člena Hornej snemovne uhorského parlamentu (viď obr. 12) je to síce v rozpore s realitou,³⁴ no tento obraz odhaľuje predovšetkým vnútorný charakter daného výjavu. Zdôrazňuje sa tu opäť najmä presvedčenie, že akokoľvek sa asimilovaní Židia i liberálni politici snažia, Žid ostane vždy „len“ Židom a medzi nobilitu nepatrí.

e) Špinavý, páchnuci, škaredý Žid

K tomu sa pridávajú ďalšie, všeobecné atribúty „cudzieho“, akými sú špinavosť alebo zápach (obr. 13). V stereotypoch aj v obrazoch cudzieho je dôležitým výrazovým prostriedkom ich kontrast s autoobrazom. Kontrast „špinavý Žid - čistý kresťan“ opäť názorne vyjadruje výrok v *Slovenskom obrázkovom antisemitskom kalendári*: „Boh vašich otcov, dedictvo vašich dietok vás prosí aby ste jarmo hnusného, špinavého, kmínskeho židovstva zo seba striasli... Sem sa teda pod zástavu našu svätú, zástavu antisemitizmu, čistého kresťanstva.“³⁵ Kontrasty sú, samozrejme, hojne využívané aj v obrazoch postavených na etnických antagonizmoch. V karikatúre zosmiešňujúcej uhorskú liberálnu politiku sú Slovák a Srb v role obetí vykreslení v typickom pozitívnom obraze ako mladí, pekní, krojovaní mládenci, príslušníci nižších (roľníckych) vrstiev, v ostrom kontraste so spupným tučným a kričiacim Maďarom a škaredým falošným (bohatým) Židom v meštianskom odevu, schovávajúcim sa za Maďarov chrbát (obr. 14).

f) Žid - záletník

Kritika liberálnej politiky, ktorá prinášala postupnú sekularizáciu inštitúcií dovtedy vyhradených len najvplyvnejším kresťanským cirkvám (v roku 1894 bola uzákonená možnosť uzavretia civilného manželstva, bolo zákonom uznané židovské nábožen-

ciou vlastenectva... Možno jich naučiť maďarsky, ale zo žida nebude práve tak Maďar ako nebude z neho Slavian.“ Citované podľa Rybářová, 2010: 78.

32 *Slovenský obrázkový antisemitský kalendár*, 1886: 44.

33 Krstné mená sú prevzaté z hebrejčiny, no vždy sú upravené do pre Slovákov komickej, domáckej formy: Šmúľo (Izmael), Srúľo (Izrael), Šlojmo (Šalamún) atď.

34 Predseda židovskej komunity v Pešti Ignác Hirschler bol blízkym priateľom ministra kultu a školstva baróna J. Eötvösa a stal sa prvým členom komory uhorských magnátov. Bol to však predstaviteľ reformovaných, asimilovaných Židov, podobne ako ďalší štyria Židia sediaci v tejto komore a asi 50 poslanci, ktorí boli v období od vyrovnania po pád monarchie poslancami Dolnej komory parlamentu. Ortodoxní Židia boli politicky pasívni a nikdy v parlamente nefigurovali. Pozri Rybářová, 2010: 32.

35 Viac o tomto kontraste pozri aj Krekovičová, 2005: 75.

stvo, ako aj možnosť vystúpiť z cirkvi), sa v *Černokňažníku* opäť obrátila predovšetkým proti Židom ako skrytým strojcom sekularizácie spoločnosti, ktorí rozvracajú tradičnú kresťanskú morálku (obr. 15).³⁶ V *Černokňažníku* z roku 1899 sa objavuje ilustrovaný príbeh o potrestaní záletného Žida, ktorý zvädzal peknú Marku, no bol odhalený a na výstrahu patrične zbitý.³⁷ Obraz židovského záletníka poznáme aj vo folklóre, napr. z piesní,³⁸ kde nadväzuje na atribút „cudzieho“ ako sexuálne potentnejšieho, a teda vzbudzujúceho pocit ohrozenia. (Výskumy obrazu Žida vo folklóre potvrdzujú motív trestu v českých a moravských piesňach s touto tematikou,³⁹ naproti tomu v slovenských textoch motív trestu predbežne nebol zaznamenaný.)

g) Stereotyp údajného židovského sprisahania s cieľom ovládnutia sveta

Židia sa napokon ukazujú byť univerzálnymi strojcami zla v krajine. Ku koncu storočia sa v *Černokňažníku* v karikatúrach, ktoré sa týkajú vzťahov medzi Maďarmi, Židmi a Slovákmi, často objavujú názory, že práve Židia sú skutočnou hrozbou pre krajinu. V jednej karikatúre to autor názorne vyjadril prostredníctvom obrazu uhorskej vlasti, z ktorej svorne utekajú Maďar, Slovák, Sikul aj Rumun, aby sa zachránili pred „chazarskou záplavou“⁴⁰ (obr. 16).

SLOVENSKÍ MAĎARÓNI

Podobne ako bol *Černokňažník* Paulínyho-Tótha najmä spočiatku pomerne tolerantný a ústretový voči Židom ako etniku, rovnako mal ambície nachádzať spoločnú reč s Maďarmi: „Hlavná úloha Černokňažníka bude: zlú vôľu rozháňať, mysle rozjatrenej tíšť a zvlášte medzi Maďarom a Slovákom dobrý pomer udržiavať, aby Nemec k jich skaze netlustnul ale sa kam diaľ viac riedil. Krem toho sprostých ľudí poľutujeme, nestydatých pokúšeme, nad neskromnými zaplačeme, ale zlých už len aj my vyprášime.“⁴¹ Aj keď rodičia V. Paulínyho-Tótha boli národovci a on sám bol súčasťou štúrovskej generácie, zároveň dlhé roky študoval a pracoval v maďarskom prostredí, kde sa oženil a mal veľa priateľov. Jozef Miloslav Hurban v tejto súvislosti spomína: „Iba jedno bolo vtedy hádankou triezvejšie zmýšľajúcim národovcom, ktorí nepoznali vývin Paulínyho ducha, totiž to sympatické správanie *Černokňažníka* k novému maďarskému ruchu, ktoré nebolo bez veľkých nebezpečenstiev pre budúcnosť a tak ľahostajne sa malo k vážnej minulosti. Paulíny bol z mnohých strán súkromne interpelovaný, on však od svojej obľúbenej myšlienky neustupujúc, na interpelácie neodpovedal a hnal sa bezhlavo len za svojím cieľom spriatelíť oba národy, maďarský a slovenský.

36 Odpor voči zväzkom medzi kresťanmi a Židmi bol v antisemitskej publicistike vyjadrený rôznymi príbehmi opisujúcimi tragické dôsledky takéhoto prekračovania noriem „prirodzeného poriadku“. V *Slovenskom obrázkovom antisemitskom kalendári* je táto téma námetom fiktívneho príbehu o manželstve kresťanky a Žida. Počiatočnú lásku nahrádza v ich vzťahu prehlbujúce sa odcudzenie a odpor prameniáci z odlišnej viery a morálky. Kríza narastá počas výchovy ich detí a vrcholí umieraním ich syna, ktorý „zomrel jako žil, ani jako kresťan ani jako žid v ruke kríž, kdežto rty jeho ‚Adonaj‘ mrmlali.“ (*Slovenský obrázkový antisemitský kalendár*, 1886, 18: 42)

37 *Černokňažník* 24(1), 1899, 4.

38 Bližšie Krekovičová, 1998: 77-79.

39 Uhlíková, 2009.

40 Ide o narážku na teóriu o chazarskom pôvode Židov v Európe, ktorá bola a stále je populárna v antisemitskom diskurze. Jej cieľom je ukázať, že európski Židia v skutočnosti nemajú nič spoločné s „vyvoleným“ národom. Pozri aj Panczová, 2010: 96-97.

41 *Černokňažník*, 1861, 1(1), 1.

1. Titulok prvého čísla časopisu Černokňažník z 8. 3. 1861. Černokňažník 1(1), 1861, 1.

Priatel'ia Slovákov.

Slováci sa už od dávna preto dobre majú,
že priateľov troch predobrych starodávnych znajú;
Židák, Nemeec, potom Maďar, to priatel'ia naši,

ti nám voždy pomáhali, keď sme boli v kaši;
nech nám teda dlho žijú tí naši patróni,
lebo my ich radi máme, nech nás zase oni!

2. PRIATELIA SLOVÁKOV. Slováci sa už od dávna preto dobre majú, že priateľov troch predobrych starodávnych znajú; Židák, Nemeec, potom Maďar, to priatel'ia naši, ti nám voždy pomáhali, keď sme boli v kaši; nech nám teda dlho žijú tí naši patróni, lebo my ich radi máme, nech nás zase oni! Černokňažník 5(4), 1876, 29.

3. A kis Sámsonok. Tótok: Goddam izz zatraczeni! Dütsünk ki Kossuth Lajost! Nekunk van nagy zelensig! Zakarta csinyalnyí belülünk magyar zembert, – pedig van megírva: „Tot nyem zember!” [Malí Samsoni. Slováci: Nech je prekliaty, zatratený! Vyvalme Lajoša Kossutha! Máme veľkého nepriateľa! Chcel z nás urobiť maďarského človeka – je predsa napísané: „Slovák nie je človek!“. Bolond Istók, 17. 8. 1902, s. 6.

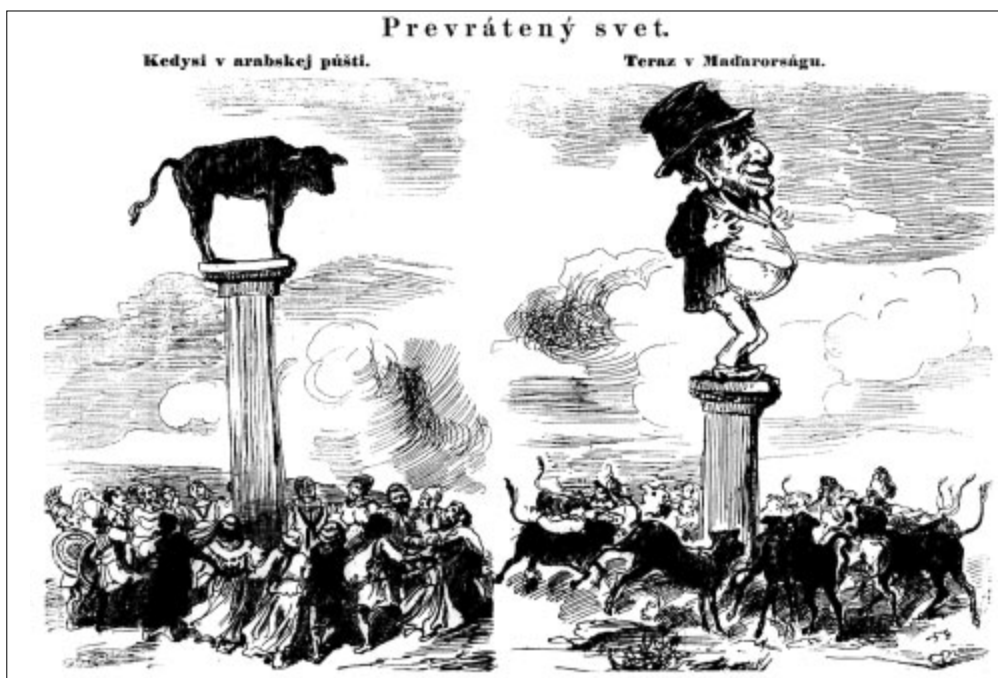
4. Heteroobraz maďarského „Pištu“. Černo-kňazník 5(4), 1880, 27.

5. ŽID NECH PÁLI PÁLENÉ. („Ilustrácie maďarskej ústavy...“ Žid nech páli pálené, cigáň nech klince kuje a kňaz nech patrónovi ruku bozkáva...) Černokňazník 1(38), 1861, 3.

6. PRÍČINA UPADNUTIA. – Izák, thy thak chrubý pred tým, a teraz tak chudý, posri, jako mne slúši! – Majn Ickleben, u vás ešte není ten frflucht [z nem. verflucht – prekliaty, pozn. aut.] Rušenec; f moji tetyni [v mojej dedine – pozn. aut.] šecko f Rušenci, a preto ja tak upadnul. Izák, ty si bol taký hrubý predtým a teraz si taký chudý, pozri ako mi to sluší! – Majn Ickleben, u vás ešte není ten frflucht ruženec; v mojej dedine je všetko v ruženci, a preto som ja tak upadol. Černokňažník 1 (2), 1876, 15.

7. PREVRÁTENÝ SVET. Kedysi v arabskej púšti. Teraz v Maďarorságu. Černokňažník 5(7), 1880, 53.

8. Slovenský obrázkový antisemitský kalendár na rok 1886, titulná strana.

9. *HOTOVOSŤ, NÝPFELKELÝŠ, ANEBOŽTO LANŠTURM, aký vystaví obec Hliník (pri Bytči v Trenčianskej) keď anno x pôjdeme na toho Rusa.* K. Krejčík, Černokňažník 11(3), 1886, 21.

Židovský patriotismus.

Bože cara chrání
silnoj deržavný
carstvuj na strach vragam.

Lieb' Vaterland magst ruhig sein
denn fest und treu stehet die Wacht am Rhein.

Allons enfants de la patrie
le jour de gloire est arrivé.

E nagy világon e kevés
nincsen számodra hely.

Kde je gšeft, tam som aj ja
Ubi bene, ibi patria.

10. ŽIDOVSKÝ PATRIOTIZMUS. Bože, cara chrani silnoj deržavný ... carstvuj na strach vragam. [Bože, chraň cíara, silný, mocný ... panuj na strach nepriateľom.] (Úryvok piesne „Боже, Царя храни!“; ktorá sa v roku 1833 stala oficiálnou hymnou cárskeho Ruska.) Lieb' Vaterland magst ruhig sein denn fest und treu stehet die Wacht am Rhein. [Milá otčina buď pokojná, veď pevne a verne stojí stráž na Rýne] (Úryvok piesne „Die Wacht am Rhein“, ktorá bola od roku 1871 neoficiálnou hymnou nemeckého cisárstva.) Allons enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé. [Podme, deti vlasti, nadišiel deň slávy.] (Úryvok francúzskej hymny „La Marseillaise“.) E nagy világon a kevés nincsen számodra hely. [Vo veľkom svete vonku niet miesta pre teba] (Úryvok piesne „Szózat“, ktorá sa spolu s oficiálnou maďarskou hymnou spieva na národných slávnostiach.) Kde je gšeft, tam som aj ja. Ubi bene, ibi patria. [Kde je obchod, tam som aj ja. Kde je dobre, tam je vlasť.]. M. Aleš, Černokňažník 12(1), 1887, 5.

V Korytnici.

Icik Károli: Kellner! Ešte jednu čiernu! (K sebe: Však Rifka písala, že sú dobré výhlady na „žatvu.“)
Šmúlo Esterházi: Kellner! Pre mňa ešte jednu viržinku! (K sebe: Však to duplovaná krieda doma zaplatí).

V Teplíciach.

Rifka (k dcére): Ale Reginka, čo ma ustavične prebúdzá s tou píšťalkou?

Regina: Ale mamá, keď si ma nedala učiť v hre na fortepiano, hrám na čo viem; vzdelaná dáma má byť predsa muzikáľiz?

11. V KORYTNIICI. Icik Károli: Kellner! Ešte jednu čiernu! (K sebe: Však Rifka písala, že sú dobré výhlady na „žatvu.“) Šmúlo Esterházi: Kellner! Pre mňa ešte jednu viržinku! (K sebe: Však to duplovaná krieda doma zaplatí). V TEPLÍCIACH. Rifka (k dcére): Ale Reginka, čo ma ustavične prebúdzá s tou píšťalkou? Regina: Ale mamá, keď si ma nedala učiť v hre na fortepiano, hrám na čo viem; vzdelaná dáma má byť predsa muzikáľiz? Černokňažník 7(6), 1882, 51.

Obraz novej Tisom sreformovanej snemovne uhorských magnátov

jestli totiž i ten povestný rabín daktorými zadnými dvermi predsa len dostane sa do nej.

12. OBRAZ NOVEJ TISOM ZREFORMOVANEJ SNEMOVNE UHORSKÝCH MAGNÁTOV ak totiž i ten povestný rabín daktorými zadnými dvermi dostane sa do nej. K. Krejčík, Černokňažník 10(4), 1885, 29.

Tiež kus maďarskej lásky.

Nejač, fene edemeg! Dós ta derehnem, a preca nemóžem ta očistálni, huncút židó teremtette! — A taky sababraný šak len nemóžeš medzi maďar mágnášok, azebattu!

13. TIEŽ KUS MAĎARSKEJ LÁSKY. Nejač, fene edemeg! Dós ta derehnem, a preca nemóžem ta očistálni, huncút židó teremtette! — A taky sababraný šak len nemóžeš medzi maďar mágnášok, azebatta! K. Krejčík, Černokňažník 10(6), 1885, 48.

Dvaja bojovníci za slobodu a nezávislosť národov.

Ten prvý: Európa, Ázia, Afrika, Amerika, Austrália! Fel, fel a napred! Elire Angliát in Dierka! Aléng pánslávi! Éljen a szabad Bulgária!
Ten druhý: Ty si len kričať, ale dobre, lepší kričať! Jach thu auch kričať: Vivat konstitúcia, liberalismus! (k sebe: un ä bisle gšeftele!) — Éljen! mory tu pánslávi!

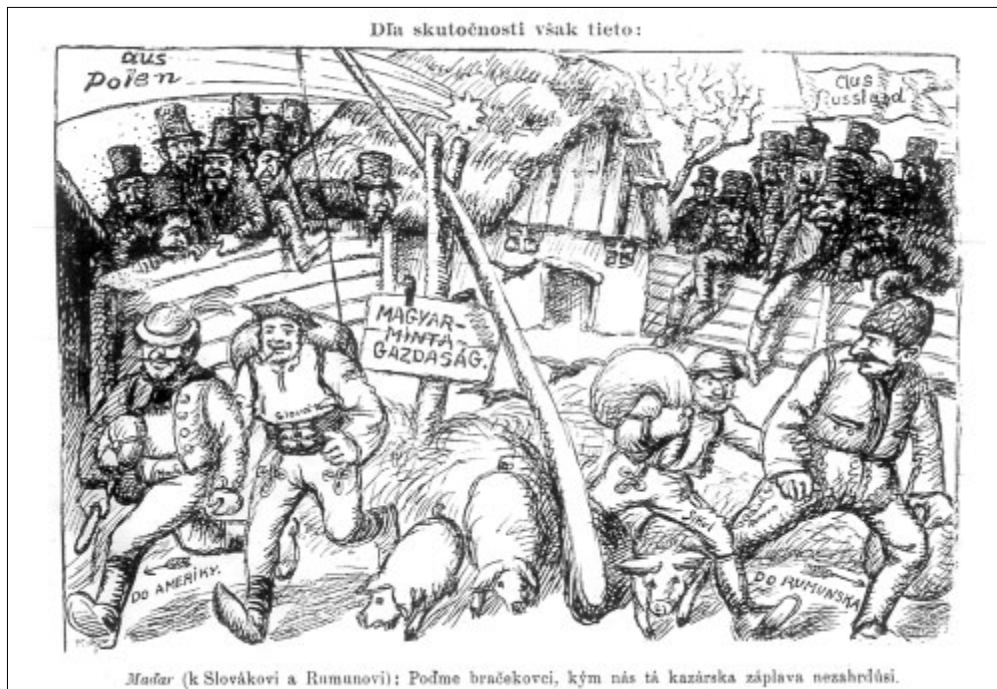
14. DVAJA BOJOVNÍCI ZA SLOBODU A NEZÁVISLOSŤ NÁRODOV. Ten prvý: Európa, Ázia, Afrika, Amerika, Austrália! Fel, fel [hor sa, hor sa - z maď.] a napred! Elore Angliuš és Burkuš! [Napred Angličania a Prusi! - z maď.] Abcúg panslávia! [Odchod panslávia! - z nem.] Éljen a sabad Bulgária! [Nech žije slobodné Bulharsko! - z maď.] Ten druhý: Ty si len kričať, ale dobre, lepší kričať! Jach thu auch kričať: Vivat konstitúcia, liberalismus! (k sebe: un ä bisle gšeftele!) [a trochu obchodov - z jidiš] - Éljen! [Sláva - z maď.] Smrt na panslávi! M. Aleš, Černokňažník 11(10), 1886, 77.

Civilný sobáš v Maďarorságu.

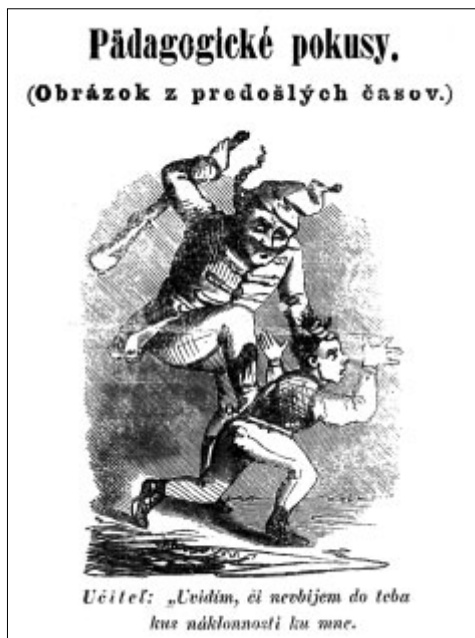

Matrikár: V mene maďarského štátu choďte a rozmnožujte národ maďarský.

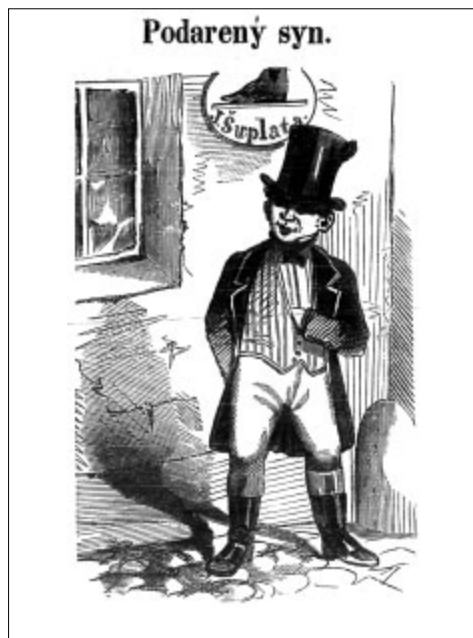
15. CIVILNÝ SOBÁŠ V MAĎARORSÁGU. Matrikár: V mene maďarského národa choďte a rozmnožujte národ maďarský. M. Aleš, Černokňažník 20(11), 1895, 85.

16. Maďar, Slovák, Sikul a Rumun utekajú z Uhorska pred „chazarskou“ záplavou z Poľska a Ruska. Maďar (k Slovákovi a Rumunovi): Poďme bračkovci, kým nás tá kazárska záplava nezahrdúsi. Černokňažník 27(7), 1902, 53.

17. PEDAGOGICKÉ POKUSY. Černokňažník 3(16), 1863, 128.

18. PODARENÝ SYN. Černokňažník 3(9), 1863, 72.

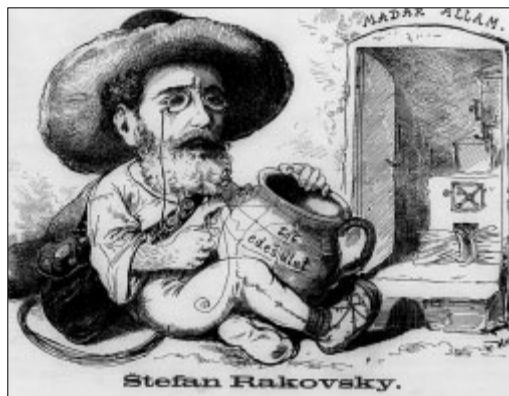
19. FEMKA V PRÁCI. (Azebatta tót lapecekje! Keď to nešlo ani od lavy pre veľiká zamastená lobúky a vlas, ani od noha pre veľiká zablatená bačkor, fenededemek - musáj to ísť takto, - lebo sožráj a pomadarisuj vás musím, azebatta!) M. Aleš, Černokňažník 18(7), 1893, 53.

25. SITUÁČNÁ KOMÉDIA V MAĎARORSÁKU. Harangfy Šamu: Oraim! Messié! Májne Herren! Siňortni! Phánové! [Páni! - z maď./ franc./ nem./ tal.] - Nur herrajn! [Len vstúpte! - z nem.] - Herrajn špacíren! [Vchádzajte dnu! - z nem.] - Noch nicht dágewesen! [Ešte ste tu neboli! - z nem.] Uvideli najprvší gauklíri sveta! Teššik bešétalni! [Prosím vstúpte! - z maď.] - Len jeden wekerlík (pravdepodobne posmežný názov koruny. Koruna ako spoločná mena bola v Rakúsko-Uhorsku zavedená v roku 1892. Názov wekerlík je odvodený od A. Wekerleho, ministerského predsedu Uhorska v rokoch 1892 - 1895. - pozn. aut.) - len dvacat babky (babka - ľudový názov denára; pozn. aut.) vstupné! - Antré vú, messié! [Vstúpte, páni! - z franc.] - Toto moji najšikovnejši hazafiaš [vlasteneckí - z maď.] aekvilibristi a komedianti v celom svete! - Nevídali ešte - a za taký bagatel - edj [jeden, z maď.] wekerlík! - Teššik bešétalni! Nur herrajn, kýrem alášan! [Len dnu, prosím ponížene! - z nem./maď.] M. Aleš, Černokňažník 20(7), 1895, 53.

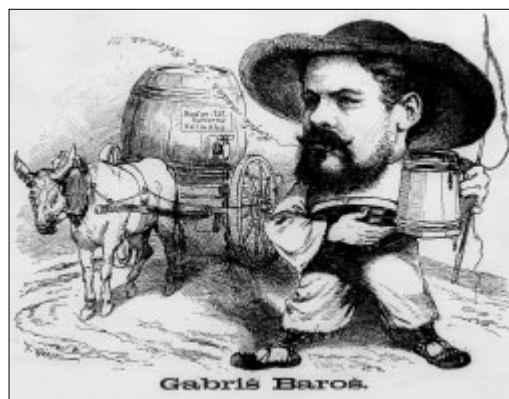
20. Barón Béla Radvanszky ako pltník Belo Radvanský prevážajúci majetok Matice slovenskej do „Pešťbudína“. K. Krejčík, Černokňažník 10(6), 1885, 41.

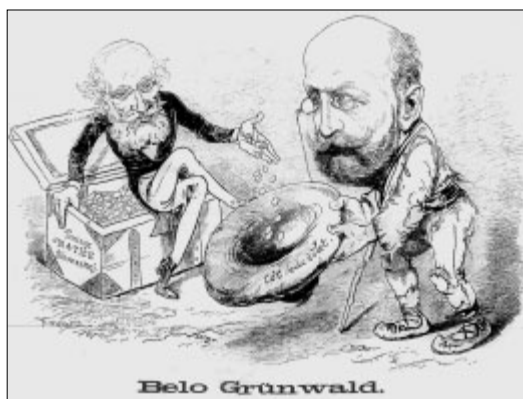
21. István Rakovszky ako drotár „Štefan Rakovský“. K. Krejčík, Černokňažník 10(5), 1885, 33.

22. Mihály Zsilinszky ako potulný muzikant „Mišo Žilinský“. K. Krejčík, Černokňažník 10(7), 1885, 49.

23. Gabriel Baross ako podomový predavač „slovensko-maďarskej kolomaže“. K. Krejčík, Černokňažník 10(4), 1885, 25.

24. Béla Grünwald ako chudobný slovenský žobrák prostiaci od K. Tiszu peniaze Matice slovenskej. K. Krejčík, Černokňažník 10(3), 1885, 17.

Ani jednou čiarou ilustrácie, ani jedným slovom neurazil Maďara ako takého, udiera-
júc iba tyranov, ktorí brali slobodu národom, šľahajúc fanatikov, hlupákov a podvodní-
kov, rozličných renegátov, odpadlíkov a odrodilcov, ktorí sa stavali medzi národy a štva-
li jeden proti druhému... Odvtedy (po odovzdaní Memoranda uhorskému snemu –
pozn. aut.) *Černokňažník* obrátil svoje ostrie aj proti Maďarom...“⁴² Toto protimaďar-
ské „ostrie“ však v *Černokňažníku* nevyužíval často (napokon, v roku 1872 sa rozhodol
kandidovať do uhorského snemu za liberálnu stranu K. Tiszu, ktorá mu bola sympa-
tická podporou snahy o česko-rakúske vyrovnanie, ako aj myšlienkami liberalizmu od-
sudzujúceho akékoľvek formy šovinizmu⁴³). Jednoznačne tu prevažovali motívy odsu-
dzujúce odrodilstvo, násilnú maďarskú asimiláciu a cenzúru tlače, nie útoky voči
Maďarom ako etniku.⁴⁴ V roku 1863 sa tu napríklad objavuje karikatúra, ktorá satiric-
kým spôsobom komentuje násilné propagovanie rakúsko-uhorského patriotizmu. Ra-
kúsko-uhorská identita učiteľa je znázornená kombináciou stereotypných znakov ma-
ďarskej identity: dlhé fúzy, *díszmagyar*, čižmy s ostrohami a figúry nemeckého
Michela: dlhá špicatá čiapka. Slovák je zobrazený v úlohe malého žiaka v tradičnom
slovenskom odeve. Učiteľ chlapca surovo bije a hovorí: „Uvidím či nevbijem do teba
kus náklonnosti ku mne.“ (obr. 17)

Iný typ autoobrazov „odcudzeného“ Slováka predstavuje karikatúra zobrazujúca
syna chudobného obuvníka oblečeného v drahom meštianskom odeve, ktorý sa hanbí
za svoj pôvod. Obrázok zdôrazňuje sociálnu, nie však etnickú dimenziu „odrodilca“⁴⁵
(obr. 18).

Podobne ako židovský maďarón, aj obraz slovenských maďarónov sa objavuje pre-
dovšetkým v obnovenom vydaní *Černokňažníka*. Úzko súvisí s heteroobrazom Maďara
ponímaného ako „nepriateľa slovenského národa“. Zatiaľ čo v karikatúrach Žida-ma-
ďaróna je základnou myšlienkou odhaľovanie židovského jadra (fyzického i ideového)
zdanlivo asimilovaných uhorských občanov v zmysle prepájania (zástupnosti) dvoch
heteroobrazov, v polovici 80. rokov sa v *Černokňažníku* objavuje séria karikatúr zobra-
zujúcich kategóriu maďarónov - „odpadlíkov“ hlásiacich sa k maďarskej národnosti ale-
bo podporujúcich etnickú maďarizáciu Uhorska, no pritom sa usudzovalo, že sú
slovenského pôvodu, resp. boli za takých považovaní zo strany slovenských „národov-
cov“.

Ide o konkrétne postavy vtedajšej kultúrnej, vedeckej a politickej scény v Uhorsku,
šľachticov, ktorých rody pochádzali z územia Slovenska (o čom svedčilo aj ich prie-
zvisko), no ktorí sa angažovali v prospech ideí jednoty uhorského národa. V tomto ob-
dobí sa totiž s podporou uhorskej vlády začínajú posilňovať aj inštitucionálne základ-

42 Hurban, 1877/1973: 95.

43 Paulínymu-Tóthovi sa táto kandidatúra na jednej strane vyplatila, lebo bol zvolený ako zástupca
kulpínskeho okresu, no vo svojich nádejach sa cítil byť čoraz viac sklamaný.

44 O definitívnej zmene tohto postoja svedčí Hurban tvrdiac, že v roku 1875 po sporoch na evanjelickom
generálnom konvente mal Paulíny-Tóth vyriešiť tieto slová: „Mne je srdečne ľúto, že som tak dlho nosil
v srdci klamnú domnienku, že Maďar je lepší ako slovenské renegátstvo. Majstrom slovenského od-
rodilstva je maďarský národ. Srdečne ľutujem, že som skôr nepočúval rady priateľov!“ (Hurban 1877/
1973: 106).

45 Zriedkavosť týchto obrazov v počiatkoch vychádzania *Černokňažníka* mohla vyplývať aj z určitej opa-
trnosti V. Paulínyho-Tótha, aby neodradil potenciálnych čitateľov z radov slovenskej šľachty – v liste
G. K. Zechenterovi z marca 1861, v ktorom ho informuje o svojom časopise, čo mal o pár dní prvýkrát
vyjsť a prosí ho o spoluprácu, píše: „Ja týždenník takýto považujem za ľadolom, na ktorom sa zamrznuté
city našej aristokracie slovenskej, lámať majú, aby mostom osvetly národnej neškodili, ba i sami kroz
takéto šepľety k čítaniu slovenských kníh pomaly privykali... Sprvu perse pravdaže i jim trochu po srsti
písať musíme, aby sme jich hneď počiatkom našim nenastrašili.“ (Jánošov, 1961: 121)

ne na realizovanie projektu jednotného uhorského politického národa. Po zatvorení slovenských gymnázií a Matice slovenskej nasledovalo od začiatku 80. rokov 19. storočia zakladanie kultúrno-osvetových a vzdelávacích spolkov na územiach nemaďarských národností, ktoré mali navyše za cieľ propagovať medzi nimi uhorské vlastenectvo, a často aj urýchľovať ich etnickú asimiláciu. Na Slovensku pôsobili spolky v rámci jednotlivých žúp, no najvýznamnejší z nich, tzv. *Felvidéki magyar kozművelődési egyesület* [Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok], skrátene *FMKE*, založený v roku 1882, mal pôsobnosť až na území 10 slovenských žúp. Jeho hlavnou úlohou bolo pôsobenie medzi slovenskou mládežou - zriaďoval napríklad detské opatrovne, kde sa komunikovalo v maďarskom jazyku, čo malo za cieľ urýchliť asimiláciu detí slovenského pôvodu. V slovenskej verejnosti i v zahraničí bola kritizovaná najmä humanitárna akcia presúvania chudobných detí z Horného Uhorska do maďarských rodín na Dolnej zemi, ktorá bola interpretovaná ako najvypuklejší prejav násilného po-maďarčovania. V roku 1885 bol s vládnuou podporou založený aj *Magyarországi tót közművelődési egyesület* [Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok], skrátene *MTKE*, ktorý mal nahradiť vedeckú, kultúrnu a osvetovú činnosť zakázanej Matice slovenskej, avšak na báze idey jednotného uhorského politického národa, pričom bol spolufinancovaný práve z verejných peňažných zbierok určených pôvodne pre Maticu slovenskú.⁴⁶

Založenie a činnosť týchto spolkov sa medzi slovenskými národovcami stretla s veľkým odporom, čo sa v *Černokňažníkovi* pretavilo do vzniku ženskej figúry „FEMKY“ / Femky, ktorá - pravdepodobne v úlohe protikladu voči Matici slovenskej - vystupuje v podobe bosorky, macochy, prípadne ohyzdnej ženy požierajúcej Slovákov či slovenské deti (obr. 19).

Spomínaní predstavitelia týchto spolkov, príslušníci uhorskej šľachty rodom pochádzajúci z Horného Uhorska, boli „demaskovaní“ tým, že okrem poslovenčenia mien sa vizualizovali prostredníctvom typických stereotypov Slováka ako chudobného drotára, pltníka, podomového obchodníka a tuláka, ako pracujú v prospech svojich spolkov. Neobsahujú nijaké atribúty stereotypu Maďara (uhorský slávnostný odev alebo aspoň čižmy s ostrohami, ako to vidno v iných karikatúrach maďaróna). Boli to konkrétne karikatúry baróna Bélu Radvánszkeho, predsedu *FMKE*, ako pltníka prevážajúceho majetok Matice slovenskej do „Pešťbudína“ (obr. 20), spoluzakladateľa *FMKE* Istvána Rakovszkého ako drotára (obr. 21), tajomníka *MTKE* Mihály Zsilinszkeho ako potulného muzikanta (obr. 22) a Gabriela Barossa, spoluzakladateľa *MTKE*, ministra verejných prác a dopravy, v karikatúre podomového predavača „slovensko-maďarskej kolo-maže“ (obr. 23). V tejto sérii karikatúr sa navyše nachádza aj už spomínaný Béla Grünwald (obr. 24), zvolenský podžupan, ktorý bol slovenskými vlastencami vnímaný ako jeden z najväčších „maďarizátorov“ a nepriateľov slovenského národného hnutia, no o ktorom bolo známe, že je čiastočne slovenského pôvodu.⁴⁷ Je pritom zaujímavé, že niekoľko rovnakých motívov, aj keď so zmeneným ideovým posolstvom, nachádzame neskôr napr. v maďarskom humoristickom časopise *Borsszem Jankó* [Janko Hraško]. Ako uvádza vo svojej štúdií Roman Holec, konkrétne postava G. Barossa bola aj v ma-

46 Podrimavský, Hapák, 1992: 622-623.

47 Rodičia Bélu Grünwalda mali z etnického hľadiska nemecký a slovenský pôvod. Otec, Augustín Grünwald bol hospodárskym správcom na panstve Coburgovcov v Antole, jeho matka bola Slovenka, rodným menom Májovská. Je preto pozoruhodné, že vo svojej práci *A Felvidék* [O Hornom Uhorsku] dospel v rámci protislovenských úvah až k názoru, podľa ktorého Slováci predstavovali menejcennú rasu. (*Slovenský biografický slovník*, 1987: 238)

ďarských časopisoch vždy zobrazená v slovenskom kroji a často niesla aj iné znaky slovenských stereotypov (drotár, pltník, podomový obchodník).⁴⁸ Avšak kým v *Černokňazníku* má tento jeho obraz príchuš zradu na Slovákoch, v karikatúrach maďarských časopisov ho Slováci ako ministra poslúchali na slovo.

Typickými predstaviteľmi maďarónov však boli v očiach slovenských národovcov uhorskí zemanovia, početní príslušníci nižšej šľachty, ktorí žijú v malých slovenských mestách a obciach zdôrazňovali svoj uhorský patriotizmus dôsledným hlásením sa k maďarskej kultúre. Podobne ako židovskí, aj slovenskí maďaróni boli zo strany národovcov terčom odsudzovania a posmechu ako tí, čo kvôli materiálnemu prospechu a spoločenskému postaveniu zrádzajú svoj pôvod. V *Černokňazníku* sa nachádzajú početné fejtóny a kratšie humorné scény, ktoré napodobňujú ich skomolenú maďarčinu alebo ich snahu pomaďarčovať názvy miest a obcí a pod. Z hľadiska vizualizácie maďarónov je okrem už spomínaného uhorského odevu zaujímavá aj forma náznaku, keď sa ako podstatný identifikačný znak *maďarónstva* v jednotlivých figúrach objavujú jazdecké čižmy s ostrohami (obr. 25).

ZÁVER

Vizualizácia obrazov a stereotypov „cudzích“ a „iných“ v procesoch prebiehajúcich v Uhorsku 19. – začiatku 20. storočia v podobe, v akej ich reflektuje časopis *Černokňazník*, prináša dobový proslovensky angažovaný pohľad na zložitú problematiku presadzovania jednotlivých ideologických konceptov „národa“ / „národov“ a jeho / ich záujmov. Dôležitú úlohu „spúšťača“ eventuálnych konfliktov v týchto procesoch všeobecne zohráva – opodstatnený alebo umelo vyvolaný – pocit ohrozenia. Z hľadiska záujmov slovenských elít vystupujú popri Slovákoch do popredia tiež ďalšie etniká. Medzi protivníkov angažujúcich sa v narastajúcom ideologickom konflikte sa postupne zaraďujú Maďari a Židia. Na jednej strane si všetky tri kľúčové obrazy uchovávajú – v súlade s historickými stereotypmi a princípom stereotypizácie obrazov – dlhodobo pretrvávajúce špecifické znaky „typického“ Slováka, Maďara či Žida. Tieto znaky sa premietajú najmä v symbolických vrstvách obrazov príslušníkov etnických (v prípade Židov etno-konfesionálnych) kolektív. Obdobia historických zlomov prinášajú – ako je všeobecne známe – príležitosť na poodhalenie viacerých, na prvý pohľad skrytých vrstiev kolektívnych reprezentácií. S dynamikou prebiehajúcich procesov zároveň dochádza k modifikovaniu obrazov a ich preskupovaniu tak v rámci mechanizmu zástupnosti jednotlivých „cudzích“, ako aj k vzniku nových, niekedy aj celkom protichodných vrstiev obrazu. *Černokňazník* reflektuje tieto zmeny začiatkom druhého obnoveného vydávania časopisu v roku 1876. Zmeny súvisia s vyostrovaním nacionálneho slovensko-maďarského konfliktu a zasiahli všetky tri sledované obrazy: Maďara, Slováka i Žida. Maďar nadobúda podobu nepriateľa Slovákov. Z tých napomáhačov Maďarov, ktorí nemajú čisto maďarský pôvod, vyrastie obraz slovenského maďaróna, zradcu slovenského národa. Slováci sú zase zo strany Maďarov obviňovaní zo zrady voči Uhorsku, z panslavizmu. Práve na príklade obrazu maďaróna (slovenského a židovského) dochádza zároveň k presúvaniu obrazu medzi na prvý pohľad jednoznačne stanovenými kategóriami „my“ (autoobraz) a „oni“ (heteroobrazy). V prípade slovenského maďaróna ide posun od „my“ k „nie my“, ale tiež k „nie oni“,

⁴⁸ Holec, 2009: 52.

u židovského maďaróna dochádza k posunu od „oni“ („cudzí“) ku „nie oni“ („horší ako oni“).⁴⁹

Špecifikované obrazy „seba“ a „cudzích“, „iných“, vizualizované prostredníctvom politických karikatúr v *Černokňažníku* predstavujú najmä v období po roku 1876 inštrumentalizované formy reprezentácií prebiehajúce v rámci tzv. „diskurzu nenávisťi“.⁵⁰ Zdôrazňujú obraz nepriateľov, ktorí konajú proti záujmom deklarovaným ako „naše“ (v tomto prípade etnicky/národne slovenské). Prináležia nielen k „iným“ etnickým / národným / etnokonfesionálnym kategóriám (Maďari, Židia), ale tiež k „vlastnému“ etniku / národu, kde sú považovaní za zradcov.

Táto štúdia vyšla vďaka podpore grantu VEGA2/0014/11 s názvom *Rómovia v majoritnej spoločnosti: výskum modelov vzájomného spoluzitia*.

LITERATÚRA

- Balík, Š. (2011). *Fenoméni Žida v poľštine a češtině a také v polských a českých židovských anekdotách v kontextu literatury I. pol. 20. století*. (Doktorská dizertačná práca, Jihočeská univerzita České Budějovice.)
- Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: The extreme case of stereo-typing and prejudice. In: D. Bar-Tal, C. Graumann, A.W. Kruglanski, W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions*. New York: Springer-Verlag, s. 169-188.
- Csáky, M. (1999). Úvod. In: M. Csáky, E. Mannová (Ed.), *Kolektívne identity v Strednej Európe v období moderny*. Historický ústav SAV – Academic Electronic Press, s. 7-20.
- Cingerová, N. (2010). *Opozícia my-oni ako konštitučný prvok diskurzu*. (Rukopis.)
- Dotsch, R. (2011). *Pictures in our heads: Visual stereotypes affect social categorization*. Získané dňa 30. 8. 2012 z <http://dare.ubn.kun.nl/bitstream/2066/83189/1/83189.pdf>.
- Erdélyi, J. (1862). *Válogatott magyar közmondások*. Budapest.
- Földvári, K. (2006). *O karikatúre*. Koloman Kertész Bagala.
- Holec, R. (2009). Biedny, nešťastný, utláčaný Jano. Ako videla Slovákov maďarská karikatúra pred rokom 1918? *História*, 9(3-4), 49-54.
- Hurban, J. M. (1973). Viliam Paulíny-Tóth a jeho doba. Náčrtky životopisné a povahopisné. (Pôvodné dielo vydané 1877.) In: E. Chmel (Ed.), *J. M. Hurban: Životopisy a články*. Bratislava: Tatran, s. 56-107.
- Hurban-Vajanský, S. (1880). *Assecuratio vitae. Černokňažník*, 5(7), 49.
- Jánošov, J. (1961). Sto rokov „Černokňažníka“. In: *Otázky novinárstva*. Martin: Matica slovenská, s. 115-144.
- Kolosov, S. A. (2004): Manipulativnyje strategii diskursa nenavisti. *Kritika i semiotika* 7, Novosibirsk 2004. Dostupné na: <http://www.philology.ru/linguistics2/kolosov-04.htm>
- Krekovičová, E. (1998). *Zwischen Toleranz und Barrieren. Das Bild der Zigeuner und Juden in der slowakischen Folklore*. Frankfurt a. M.: P. Lang.
- Krekovičová, E. (2005). *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – Eterna Press.
- Panczová, Z. (2010). *Konšpiračné teórie ako naratívny fenomén*. (Doktorská dizertačná práca, Ústav etnológie SAV, Bratislava.)
- Plous, S. (2003). The psychology of prejudice, stereotyping, and discrimination: An overview. In: S. Plous (Ed.), *Understanding Prejudice and Discrimination*. New York: McGraw-Hill, s. 3-48. Získané dňa 8. 4. 2012 z <http://www.understandingprejudice.org/apa/english/>
- Podrimavský, M., Hapák, P. (1992). Slovenské národné hnutie v období zvýšeného národ-

49 Termíny „my“ – „nie oni“, „nie my“; „oni“ – „nie my“, „nie oni“ vychádzajú zo semiotiky, konkrétne z aplikácie „Greimasovho semiotického štvorca“, bližšie Cingerová, 2010: 5-6 (Podľa Voli, 2003: 72).

50 Kolosov, 2004.

- nostného útlaku v rokoch 1875 - 1890. In: M. Podrimavský (Ed.), *Dejiny Slovenska* (zv. III, s. 616-664). Bratislava: Veda.
- Rejzek, J. (2001). Karikatura. In: *Český etymologický slovník* (s. 365). Praha: LEDA.
- Rybářová, P. (2010). *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia.
- Slovenský biografický slovník* (1987). Grünwald, Belo. (zv. 2, s. 238-239). Martin: Matica slovenská.
- Slovenský obrázkový antisemitský kalendár na rok 1886* (1886). Budapest: Tiskom Imra Bartalitsa.
- Uhlíková, L. (2005). Kulturní stereotypy v etnologii a v dalších společenských vědách. In: L. Tyllner, Z. Uherek (Ed.), *Kultura - společnost - tradice. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, s. 9-33.
- Uhlíková, L. (2009). Smutné počtení - obraz žida v moravském folkloru. In: I. Příbylová, L. Uhlíková (Ed.), *Smích a pláč. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko*, s. 115-124.
- Volli, U. (2003). *Semiotik. Einer Einführung in ihre Grundbegriffe*. Tübingen-Basel.
- Prameň**
Černokňažník 1861 - 1864; 1876 - 1910.

O AUTORKÁCH:

EVA KREKOVIČOVÁ (*1949, Bratislava) ukončila štúdium etnografie a folkloristiky na Univerzite Komenského v Bratislave a doktorandské štúdium v dnešnom Ústave etnológie SAV v Bratislave, kde pôsobí od roku 1975, na tému *Funkcia a život piesne v súčasnom dedinskom prostredí*. Výskumné témy: teória a metodológia etnológie, etnomuzikológia, pieseň, identita, menšiny, stereotypy a obrazy, kolektívna pamäť. Monografie napr.: *Zwischen Toleranz und Barrieren. Das Bild der Zigeuner und Juden in der slowakischen Folklore*. (Frankfurt/Main u. ä.: Lang 1998); *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike* (Bratislava 2005); (Eds. spolu s G. Kiliánovou a E. Kowalskou): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít* (Bratislava 2009).

ZUZANA PANCZOVÁ (*1978, Žilina) absolvovala magisterské štúdium v kombinácii história-etnológia na Univerzite Komenského v Bratislave a doktorandské štúdium na Ústave etnológie SAV v Bratislave (svoju dizertačnú prácu venovala téme *Konšpiračné teórie ako naratívny fenomén. Diskurzívna analýza žánru*). Od roku 2007 pracuje na Ústave etnológie SAV, zameriava sa na štúdium tradičných i súčasných naratívnych žánrov s dôrazom na analýzy naratívnych foriem šírenia skupinových ideológií (fámy, súčasné povesti, konšpiračné teórie). Je spoluautorkou monografie *Folklor a komunikácia v procesoch globalizácie* (Bratislava 2005), a zároveň autorkou viacerých vedeckých štúdií a kapitol v monografiách.